

ПАТЕРНАЛІСТСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ТРАДИЦІЇ В СИСТЕМІ ВІДНОСИН УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Концептуалізується та обґрунтовується існування в українському суспільстві патерналістських політичних традицій, які залишились у спадок від радянського минулого. Вони актуалізуються та впливають на взаємодію суспільства та держави у зв'язку з тим соціальний запитом, який сформований дезорганізованим трансформаційними процесами українським суспільством. Українською специфікою є патерналізм без авторитаризму.

Ключові слова: взаємодія держави та суспільства, патерналізм, патерналістські політичні традиції.

Фоломеев М.А.

ПАТЕРНАЛИСТСКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ В СИСТЕМЕ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА

Концептуализируется и обосновывается существование в украинском обществе патерналистских политических традиций, которые остались в наследство от советского прошлого. Они актуализируются и влияют на взаимодействие общества и государства в связи с тем социальным запросом, который сформировало дезорганизованное трансформационными процессами украинское общество. Украинской спецификой является существование патернализма без авторитаризма.

Ключевые слова: взаимодействие государства и общества, патернализм, патерналистские политические традиции.

Folomeev M.

PATERNAL POLITICAL TRADITIONS IN SYSTEM OF RELATIONS OF THE UKRAINIAN STATE AND SOCIETY

The existence in Ukrainian society of paternal political traditions which remained in the inheritance from soviet the pas is grounded. They influence on co-operation of society and state in connection with that social query which was formed by disorganized transformation processes by Ukrainian society. Existence of paternalism without authoritarianism is the Ukrainian specific.

Key words: co-operation of the state and society, paternalism, paternal political traditions.

Отримавши після розпаду Радянського Союзу незалежність, Україна, як і інші пострадянські країни, такі як Росія, Білорусь, Грузія, опинилася перед низкою проблем, пов'язаних з процесом державного будівництва та пристосуванням до нових умов існування. Однією з таких проблем була необхідність оформлення відносин між суспільством та його новим ключовим інститутом - власною державою, забезпечивши консолідацію суспільства навколо неї. Ці відносини, безсумнівно, отримали відбиток «підсвідомості» суспільства, конкретним проявом якого є політичні традиції, бо саме вони визначають соціокультурне середовище, де існують політичні інститути, взаємодіють інституціоналізовані і неінституціоналізовані суб'єкти політики, що реалізують свої функції у сфері влади, які в кінцевому підсумку забезпечують розвиток (або занепад) політичної системи. Саме тому, розуміння прихованої сутності та закономірностей взаємодії держави і суспільства знаходиться в площині феномену політичної традиції, на що ми пропонуємо звернути увагу в цій роботі.

Крім того, коли мова стосується політичних традицій, дуже часто їх класифікація відбувається шляхом співставлення з типами політичних режимів чи ідеологічних течій. В результаті в науковому обігу однією з найбільш поширених є класифікація політичних традицій як демократичних, авторитарних, тоталітарних або ліберальних, консервативних, національно-демократичних тощо. В пострадянському середовищі, яке, без сумніву, має свою значну специфіку, при зверненні до феномену політичної традиції, ми все частіше стикаємося з терміном патерналізму. Фактично, деякі дослідники діагностують існування важливого феномену патерналістської політичної традиції, в широкому сенсі притаманній саме пострадянським суспільствам, що знаходяться в перехідному режимі важких трансформаційних процесів, які зробили досить уразливими дезорганізовані та слабоінтегровані посттоталітарні суспільства, примушуючи їх звертатися для виживання до традиційних моделей політичної взаємодії. Так, у нещодавньому зверненні президента РФ Дмитра Медведєва „Росія, вперед!”, що становить основу майбутнього президентського щорічного послання до Федеральних Зборів РФ, серед трьох важливих російських перманентних проблем, що завжди гальмували розвиток Росії, окрім корупції та екстенсивного шляху розвитку, згадуються патерналістські настрої російського суспільства. В статті ці широко розповсюджені в суспільстві патерналістські настрої представлені, на думку Медведєва, як деструктивна впевненість громадян, що всі проблеми повинна вирішувати держава, при цьому громада характеризується як безініціативна, некритична, така, що мовчки висловлює свою підтримку, не пропонуючи широкої суспільної дискусії з актуальних проблем та ідей стосовно можливих шляхів подолання негативних явищ [1]. Тобто, фактично мова йде про виявлення притаманних російському суспільству патерналістських політичних традицій, як доречно пропонує називати цей феномен петербурзький політолог Н. Баранов [2, с. 211]. Стосовно Грузії деякі дослідники вважають за потрібне, на підставі соціологічної інформації, використовувати термін „невизначений патерналізм” [3, с. 39], а відносно Білорусі - термін „країна – сім’я”, згадуючи традиційне шанобливе прізвисько білоруського президента – „бацько”, яке він отримав, в тому числі, за характерну політичну поведінку та нав’язану ним суспільству модель державної ідеології в Білорусі [4, с. 35]. На цьому тлі виникає закономірне запитання: чи залишилась Україна осторонь патерналістських політичних традицій чи вони теж стали стратегією суспільства та держави на час трансформаційних перетворень, що стали травматичними для українського суспільства?

Отже, *метою статті* є концептуалізація та обґрунтування існування в українському суспільстві патерналістських політичних традицій, визначення специфіки їх функціонування та сутність впливу на взаємодію держави і суспільства в Україні.

Отже, слід констатувати, що концептуалізація такого важливого суспільно-політичного феномену як політична традиція має значну наукову історію. Вивченню феномену політичної традиції приділяють значну увагу як зарубіжні вчені (С.Ейзенштадт, С.Хантингтон, Л.Пай, А.Лейпхард, Е.Шилз та ін.), так і українські дослідники (В. Бебик, М. Головатий, Л. Нагорна, І. Поліщук, В. Фесенко, О.Фісун, В. Веденєєв, А. Лясота, С. Кальцева, Н. Волвенко та ін.). За останні роки як в Росії, так і в Україні було захищено достатньо багато дисертацій, які прямо чи побіжно стосувалися концептуалізації терміну та розуміння сутності та ролі політичних традицій (в Росії - К.Баранов, В.Лихотинський, Н.Лобковська, О.Сергєєва, Ю.Лебедев, М.Шарко та ін., в Україні – В.Веденєєв, А.Лясота, С.Кальцева та ін.). Так, наприклад, В.Плахов вважає політичну традицію законом динаміки, самоорганізації та самоуправління політичної системи суспільства [5, с. 217]. В. Веденєєв звертає увагу на політичну традицію як фактор сталості та наступності функціонування та розвитку політичної системи в перехідних умовах, коли суб’єкти політики ведуть пошуки нової логіки поведінки, модернізуючи канали артикуляції і волевиявлення своїх інтересів. При цьому він стверджує, що політичні традиції є невід’ємною складовою частиною політичної системи, складають підґрунтя процесів конституювання і відтворення політичної системи, виступаючи початковою (відправною)

точкою кожного з циклів її функціонування та розвитку [6, с. 3]. А. Лясота досліджує політичну традицію як фактор забезпечення рівноваги та необхідний елемент консолідації політичної системи [7, с. 2]. В. Фесенко розглядає політичну традицію як форму політичної поведінки і політичного мислення, політичні цінності, політичні установки, що стосуються політичного життя суспільства, які передаються від генерації до генерації як колективна спадщина [8, с. 665]. В. Толстих вважає політичну традицію необхідною умовою збереження, спадковості та сталості людського буття, передумовою та конструктивним джерелом соціалізації людини, групи, соціуму [9, с. 508]. Підсумовуючі, можна констатувати, що концептуалізація політичної традиції здійснюється в трьох основних напрямках: по-перше, в контексті інституалізації політичної системи суспільства, по-друге, у зв'язку з процесами модернізації, особливо стосуючись традиційних суспільств та співіснування традиційних та „модерних” суспільств, по-третє, як ключовий елемент політичної культури та політичної свідомості суспільства, що є важливою структурною підсистемою політичної системи будь-якого суспільства. При цьому, відзначається, що політична традиція – це багаторівнева категорія, що поєднує у собі декілька значень, має як «широке», так і більш прикладні значення, і через багатоваріантність визначення більшістю дослідників визначається через свою функціональну придатність чи ту роль та завдання, яку відіграє в функціонуванні політичної системи суспільства. Коли справа стосується функціональної сутності політичної традиції, зазвичай дослідники концентрують увагу на важливості трансмісійної, інтегративної, нормативно-регулюючої, легітимізуючої, системоутворювальної, селекційної, стабілізуючої ролі, завдяки яким вона виступає інструментом акумуляції, збереження та трансляції в просторі та часі усталеної, зрозумілої суспільству та програмуючої єдності суспільства інформації, як то цінності, норми, зразки та моделі поведінки, ідеологеми, міфи, стереотипи та ін.

Стосовно ролі політичних традицій, які є фундаментом, на якому будується політична система суспільства, деякі дослідники звертають особливу увагу на їх вивчення в історії українського суспільства. Так, І.Поліщук обґрунтовує, що українське суспільство генетично схильне до демократичних політичних традицій, хоча й сам зазначає, що „слід критично оцінювати історичні основи демократичної традиції українська, адже сьогодні вони багато в чому зведені нанівець внаслідок тривалого існування на наших теренах недемократичних політичних режимів” [10, с. 75]. І саме в контексті тривалого існування українства в умовах недемократичних політичних режимів, що, напевно, залишили фундаментом для розбудови політичної системи українського суспільства тоталітарну політичну культуру, і актуалізується тема патерналізму, притаманного, в повній мірі, радянській добі, в тому числі і для України. Слід лише згадати, що чверть століття Радянським Союзом керував „батько народів” Й.Сталін, всі діти молодшого шкільного віку були жовтенятами – онуками Ілліча, а партійні органи, особливо за часів «застою» виконували функції опіки над громадянами, керуючись принципами морального кодексу будівників комунізму, а не конституції СРСР.

Проблематика патерналізму – тема, що має свою значну традицію дослідження в пострадянській період. Так, в Росії проблему патерналізму вивчає Н. Баранов, Н.Шукшова, О.Степаніщенко, І.Напалкова, О.Чеботарьова, В.Радаєв, М.Краснов та ін., в Україні – О.Поступний, А.Зоткін, О.Маслюк, О.Кочнова та ін. Цей термін застосовується в різних сферах суспільно-політичного наук, особливо в соціальній філософії, історії та соціології. Але слід зазначити, що патерналізм стосується владних взаємин суб'єктів політики, в тому числі взаємовідношення держави та суспільства, тому, природно, представляє значний інтерес і для політичних досліджень.

Отже, патерналізм, за визначенням українського політолога О.Поступного, це ідеологія та практика управління людьми, особлива форма здійснення влади, за якої її суб'єкт символічно отожднюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який „по-батьківськи” піклується про своїх підлеглих, а ті, в свою чергу, зобов'язані відповідати

„синівською” відданістю і слухняністю [8, с. 476]. Ю.Ірхін при визначенні патерналізму послуговується іншою алегорією, посиляючись на те, що патерналізм своїм джерелом має старовинні інтерпретації царя як пастиря, який оберігає народ-паству, але для забезпечення безпеки та піклування вимагає визнання тотальної влади, а це, на думку дослідника, можливо лише тільки з народом зі слабкою громадянською позицією [11, с. 124-125], або, як слушно відзначають С.Н.Айзенштадт та Л.Ронігер, з розколотим суспільством, що потребує надійного механізму соціального контролю та пом'якшення напруги і конфліктів [12, с. 37]. Патерналізм покликаний укорінити в свідомості мас віру в те, що суб'єкт влади (окрема особа – правитель, господар, менеджер, або політичний чи соціальний інститут – держава, її органи, політичні партії, адміністрація і т.д.) піклуються не лише про свою вигоду, а й про інтереси людей, забезпечує задоволення їхніх потреб, що знижає напругу у відносинах суб'єкту та об'єкту, формує лояльність мас до існуючої системи відносин, переключає увагу з активного пошуку способів задоволення своїх інтересів на пасивне очікування благ „згори”. Тобто, патерналізм виступає як специфічна ідеологія традиційного суспільства чи суспільства, що визнало необхідним звернутися до традиційних стратегій взаємовідносин, що регламентує діяльність владних інститутів стосовно підвладної соціальної групи з специфічної позиції. Так, на думку російських вчених Н.Баранов, Н.Шушкова та ін., патерналізм – це архетип російської політичної культури, що пронизує всю історію російської культури та ментальності, визначним чином впливає на організацію владних відносин, в тому числі стосовно держави, яка традиційно використовує цю ідеологію як у внутрішньому, так і зовнішньому обігу [4, с. 36; 12, с. 38-40]. Саме тому, путінська Росія пішла „своїм шляхом” авторитарної модернізації, спираючись на притаманну патерналістську, а, відповідно, авторитарну політичні традиції, на відміну від дезорганізаційних спроб ліберально-демократичних трансформацій часів Б.Єльцина. А Білорусь, завдяки А.Лукашенко, „консервуючи” радянську політичну культуру, звернулася до патерналістської державної ідеології.

Що стосовно українського суспільства, то треба констатувати український феномен патерналістських політичних традицій, які мають свою значну специфіку. Травматичні соціальні, економічні, політичні трансформації, що стали фактором дезінтеграції суспільної свідомості в посттоталітарних країнах, які опинилися поза усталених та знайомих моделей поведінки та системи політичного світосприйняття, створили феномен інфантильної (від лат. *infantilis* — дитячий) політичної поведінки та політичної свідомості в українському соціумі, про що свідчать данні соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (табл. 1) [13].

	1999	2000	2001	2005
Не відповіли	0,2	0,2	0,3	0,1
Згоден	73,6	71,9	69,9	60,9
Не згоден	15,0	15,8	17,6	26,2
Не знаю	11,2	12,0	12,6	12,8

Таблиця 1. Відповідь на питання: Чи згодні Ви, що ... раніше люди почували себе краще, бо кожний знав, як вчиняти правильно.

Переважає більшість громадян України (від 73,6 % у 1999р. до 60,9 % в 2005р.) зафіксували факт своєї розгубленості, який, хоча і має позитивну динаміку на зменшення, але все ж таки залишається нагальною проблемою трансформаційних процесів, що провокують політичну нестабільність. Фактично, українське суспільство, поставлене перед необхідністю переосмислення багатьох цінностей, норм, ідеологем, стереотипів та

ін., тобто тієї інформації, що їм інтегрували політичні традиції, опинилося в стані дитини, що повинна вивчати навколишній світ для адаптації та виживання. В цій ситуації в українському соціумі сформувався запит на сильну державу, представлену сильними лідерами, здатними забезпечити стабільність в суспільстві (табл. 2, 3).

	1999	2000	2001	2005
Не відповіли	0,4	0,1	0,3	0,1
Згоден	55,7	58,7	57,9	59,6
Не згоден	20,7	21,4	22,2	22,1
Не знаю	23,1	19,8	19,6	18,2

Таблиця 2. Відповідь на питання: Чи згодні Ви, що... декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж всі закони та дискусії?

	1994	1995	1996	2005
Не відповіли	1,1	0,1	0,0	0,1
Це неприпустимо ні за яких обставин	16,5	11,3	15,4	13,4
Це необхідно, якщо парламент непрацездатний	33,0	32,3	30,6	45,6
Це треба робити у будь-якому випадку	8,4	21,8	13,8	13,9
Затрудняюся відповісти	41,0	34,5	40,2	27,1

Таблиця 3. Відповідь на питання: як Ви відноситеся до ідеї прямого президентського правління, коли Президент бере на себе всю повноту влади для виходу з кризи, обмежуючі функції Парламенту?

Звертає на себе той факт, що громадяни України переважно згодні на те, щоб передати право вирішувати важкі проблеми реформування сильному лідеру, який повинен, безумовно бути мудрим «поводирем». Та, в переважній кількості, бідкуються, що таких, в Україні, нажаль, немає, або вони не спроможні стати загальнонаціональним лідером на фоні високої конкуренції владних еліт (табл.4). Тому, як зовсім слушно зауважив А.Зоткін, ми маємо змогу бачити український феномен: патерналізм без авторитаризму, на відміну від Росії та Білорусі [14].

	1995	1997	1999	2000	2001	2005
Не відповіли	1,0	0,4	0,8	0,3	0,2	0,1
Не вистачає	64,0	73,5	72,7	69,3	72,4	45,7
Важко відповісти, вистачає чи ні	23,9	18,8	16,6	19,2	17,7	31,6
Вистачає	6,6	3,6	4,3	6,8	4,6	17,2
Не цікавить	4,4	3,6	5,7	4,4	5,2	5,5

Таблиця 4. Відповідь на питання: Чи згодні Ви, що не вистачає ...керівників, здатних управляти державою?

Але суспільна свідомість визначає ті оптимальні зразки, що в тій чи іншій мірі можуть її задовольнити (табл. 5).

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------

України	Л.Кучми								В.Ющенко
	3,0	3,3	4,0	3,4	3,0	3,1	3,2	2,7	5,6
Росії	Б.Єльцина				В.Путіна				
	3,9	3,1	3,5	6,4	6,8	6,7	6,7	6,0	
Білорусі	А. Лукашенко								
	4,9	5,3	4,6	5,6	5,8	5,4	5,6	5,8	
США	Б.Клінтона					Дж.Буша			
	7,6	6,8	7,6	7,7	6,1	4,9	4,5	5,0	

Таблиця 5. Оцінка діяльності Президента (середній бал за шкалою від 1 до 10).

Слід зазначити досить високі результати державних діячів сусідніх країн, що розпочали реалізовували державну ідеологію патерналізму (В.Путні – від 6,4 до 6,0, А.Лукашенко – від 4,9 до 5,8).

На підставі наведених фактів, фактично, мова йде про суспільний запит, що базується на пріоритеті патерналістських політичних традиціях, на державну ідеологію патерналізму (див. табл. 6). Цей запит, з українською специфікою патерналізму без авторитаризму, був задоволений, про що свідчить наявність атрибутів патерналізму, в українській політичній практиці а саме ієрархічне, а не партнерсько-критичні відносини між суспільством та державою, слабкість громадянського суспільства, велике значення „сімейних” відносин в політиці, наявність клієнотно-патронажних відносин у владі кажуть про те, що патерналізм в українському суспільстві – це не штучне утворення, яке пропагує держава, а усталена традиційна практика, що зрозуміла широким суспільним верствам.

	1995	1997	1999	2000	2001	2005
Не відповіли	1,0	0,4	0,7	0,2	0,2	0,3
Не вистачає	78,8	85,0	86,4	86,6	84,9	76,9
Важко відповісти, вистачає чи ні	13,8	11,0	9,0	9,0	10,9	14,9
Вистачає	2,7	1,0	1,5	1,5	1,4	4,7
Не цікавить	3,6	2,7	2,4	2,7	2,6	3,2

Таблиця 6. Відповідь на питання: Чи згодні Ви, що не вистачає ... державного захисту від зниження рівня життя?

Отже, можна припустити, що носієм суспільного запиту на державну ідеологію патерналізму виступили ті обездолені суспільні верстви, що опинилися сам на сам з зміненими правилами економічної та соціальної поведінки, притаманної ринковій економіці, а не адміністративно-командній плановій, що була за часів СРСР. Як відомо, для українського суспільства кількість громадян, що на межі чи за межею бідності, опинилися це стало переважною масою. Слабкість „середнього класу” в українському суспільстві стала умовою незначної підтримки ліберально-демократичних перетворень, запиту на ліберальну ідеологію, що відбиває інтереси економічно незалежних громадян, зацікавлених в контролі над державним свавіллям в сфері перерозподілу економічних ресурсів суспільства. При цьому, суспільний запит на ідеологію лібералізму, яка базується на свободі особистості, додержанні законності та процедур, критичному ставленні до

держави та необхідності контролю за нею з боку інституту сильного громадянського суспільства опинився заручником домінування патерналістської політичної традиції.

Українська політична еліта, безумовно, відгукнулася на патерналістський запит суспільства, створюючи систему соціальних гарантій для малозабезпечених та спекулюючи цією темою під час кожних електоральних кампаній, що ми маємо змогу побачити з аналізу всіх передвиборчих кампаній в історії незалежної України.

Патерналізм без авторитаризму в українському суспільстві, фактично став тією специфікою, що відрізняє Україну від таких пострадянських країн, як Росія та Білорусь. При цьому, невелика соціальна база підтримки ліберально-демократичних перетворень фактично стала тим гальмом, що блокує режимний перехід в Україні.

Перспективою подальших досліджень цієї теми є демаркація термінів патерналізм, політична традиція, патерналістська політична традиція в контексті системного та структурно-функціонального підходів, а також кризь призму теорії демократизації та транзитології. Розробка проблемного поля потребує проведення експертних опитувань та тематичних регіональних соціологічних досліджень з метою вивчення українських регіональних особливостей актуалізації феномену патерналістських політичних традицій у співвідношенні з суспільним запитом на патерналізм як державну ідеологію, з точки зору необхідних заходів для інтенсифікації демократичних перетворень, враховуючі специфіку політичної системи українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведев Д. Россия, вперед! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/5413>.
2. Зурабишвили Т. Грузия: неопределенный патернализм / Т. Зурабишвили // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2003. – № 4. – С. 39 – 43.
3. Пикулик А. Матрица, патернализм и семья-страна: антропология белорусской идеологии / А.Пикулик // Топос. – 2005. - № 1. – С. 35 – 39.
4. Исаев Б. Политические отношения и политический процесс в современной России. Учебное пособие / Б. Исаев, Н.Баранов. – СПб.: Питер, 2008. – 395 с.
5. Плахов В. Традиция и общество: Опыт философско-социологического исследования / В.Плахов. – М.: Наука, 1982. – 325 с.
6. Веденеев В. Політичні традиції як чинник сталості й наступності функціонування та розвитку політичної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / В. Веденеев. – Дніпропетровськ, 2003. – 15 с.
7. Лясота А. Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ.наук: спец. 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / А. Лясота. – Дніпропетровськ, 2006. – 15 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В.П. Горбунко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенька]. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
9. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / [авт. – упоряд. Андрущенко В.П. та ін.] – К: Знання України, 2002. – 607 с.
10. Поліщук І. Еволюція культури політичних виборів в Україні: Монографія / І. Поліщук. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008 – 352 с.
11. Политическая энциклопедия. В 2-х томах. / Нац. обществ. – науч. фонд; Рук. проекта – Г.Ю.Семигин; науч.ред.совет: пред.совета – Г.Ю.Семигин. – М.: Мысль, 2000. – Том 2. – 701с.
12. Шушкова Н. Этот ускользающий патернализм: попытка построения концепции [Электронный ресурс] / Н. Шушкова // Социологический журнал. – 2007. – № 1. – С. 39–57. – Режим доступа: <http://www.socjournal.ru/release/41>.
13. Панина Н. Социологический мониторинг „Украинское общество” 1994 – 2005: год перелома [Электронный ресурс] / Н. Панина // Институт социологии НАН Украины. – К., 2005. – Режим доступа: <http://www.i-soc.com.ua/institute/news.php>

14. Зоткин А. Украинский феномен: патернализм без авторитаризма [Электронный ресурс] / А.Зоткин // Диалог.UA. Проект „Украина”. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=12423

© Фоломеев М. А., 2009.